

Orde in de Nederlandse filosofie

IDO DE HAAN

Recensie van: Ronald van Raak e.a. (red.) (1999) *Wijsbegeerte in Nederland in de twintigste eeuw*. Best, Damon.

De Rotterdamse hoogleraar Michael Petry heeft in de afgelopen jaren veel bijgedragen aan de geschiedschrijving van de wijsbegeerte in Nederland. Hij nam het initiatief tot de eenentwintigdelige serie *Geschiedenis van de wijsbegeerte in Nederland*, met daarin heruitgaven van het werk van Nederlandse filosofen vanaf de Middeleeuwen tot het einde van de negentiende eeuw. Onder dezelfde naam richtte Petry samen met collega's van de Erasmus Universiteit in 1989 een tijdschrift op. Ter gelegenheid van zijn emeritaat is nu een themanummer van dit tijdschrift apart uitgegeven, met bijdragen over de geschiedenis van de Nederlandse wijsbegeerte in de twintigste eeuw en Petry's afscheidsrede. Daarin betoogt hij, als was het een laatste rechtvaardiging van zijn academische arbeid, dat de zo rijke historie van de Nederlandse wijsbegeerte nog steeds ernstig wordt versmaad. Terwijl een filosofisch weinig opzienbarend land als Denemarken al aan het begin van deze eeuw de nationale wijsbegeerte begon te boekstaven, duurde het in Nederland tot halverwege de eeuw voordat F. Sassen (1941) en J. Poortman (vanaf 1948) hun standaardwerken publiceerden. Afgezien van deze twee studies, heeft de

geschiedschrijving van de wijsbegeerte in Nederland weinig vooruitgang geboekt, tot aan het werk van de Rotterdammers sinds de jaren tachtig. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat Poortman en vooral Sassen ook in deze bundel figureren als aartsvaders, die met gepaste eerbied behandeld dienen te worden.

Toch is er ook kritiek, met name op Sassen's herleiding van de geschiedenis van de wijsbegeerte in Nederland tot academische stromingen, die al dan niet bij hebben gedragen aan de oplossing van wat hij beschouwde als de filosofische kernvraag, te weten de fundering van wetenschappelijke kennisaanspraken. Zoals Siebe Thissen in zijn inleidende bijdrage betoogt, perkte Sassen daarmee niet alleen het object van de filosofie onnodig in, maar ging hij ook voorbij aan het feit dat de wijsbegeerte in Nederland vanaf het eind van de negentiende eeuw vooral een buitenacademische aangelegenheid was. De herleving van de Nederlandse wijsbegeerte schrijft Thissen vooral toe aan C. Opzoomer, omdat hij pleitte voor een herwaardering van het Nederlands, dat lange tijd als ongeschikt vehikel van filosofische gedachten werd beschouwd.

Sinds die tijd hebben denkers als Mulatuli, F. van Eeden, en vooral Bolland bijgedragen aan de vernieuwing van het Nederlandse filosofische vocabulaire, waarbij de laatste zo ver doorschoot dat hij model kwam te staan voor de overdadige voorliefde voor neologismen, die de Nederlandse filosofie tot aan de dag van vandaag teistert.

Thissens tweede bezwaar tegen Sassen en in mindere mate ook Poortman, is dat zij steeds weer scholen en stromingen proberen te identificeren, waarvan individuele auteurs dan als bijzondere exponenten worden opgevoerd. Dat wringt, om te beginnen omdat de meeste auteurs zochten naar mengvormen, hoewel dat nog steeds het idee van stromingen intact laat. Een verderreikend bezwaar is dat de nadruk op stromingen de filosofische ontwikkeling isoleert van haar omgeving, alsof filosofen alleen met elkaar, en niet met de hen omringende wereld in discussie zijn. Volgens Thissen is er 'geen behoefte aan nieuwe varianten van kerkgeschiedenis of aan series als de ooit zo populaire reeks Grootte Denkers. De geschiedenis van de wijsbegeerte in Nederland – nog zo een prille studie – verlangt van de onderzoeker een grote dosis creativiteit en verbeeldingskracht. Sassen en Poortman hebben weliswaar een uitstekende voorzet gegeven, maar van een serieuze integratie van de wijsbegeerte in de cultuur- en ideeëngeschiedenis lijkt nog nauwelijks sprake' (p. 12).

Dat is een ferme uitspraak, die jammer genoeg weinig gevolgen heeft gehad voor de opzet van de rest van deze bundel. Voor een deel ligt dat aan het feit dat dit een bundel is met een groot aantal auteurs, die naar eigen inzicht invulling hebben gegeven aan hun op-

dracht. Sommigen hebben de beperkte ruimte die zij hadden besteed aan een enkele, vaak nogal idiosyncratische denker, zoals in de bijdrage van Ronald van Raak over het revisme van G.K. van het Reve, Albert Roodnat over het hylisch pluralisme van Poortman, of Jacob van Sluis over de analytische godsdienstwijsbegeerte van de W.F. Zuurdeeg (1906-1963). Zuurdeeg werkte van 1947 tot zijn dood in 1963 aan het McCormick Theological Seminary in Chicago, schreef zes artikelen en drie boeken (waarvan het laatste posthuum in 1968 verscheen), had geen traceerbare band met enig Nederlands filosoof, en heeft met zijn werk ook geen zichtbare indruk achtergelaten.

Relevanter voor de geschiedenis van de Nederlandse filosofie zijn de bijdragen die pogen in kort bestek de ontwikkeling van een filosofische subdiscipline of een filosofisch thema uiteen te zetten. In die stukken wreekt zich echter dat de redacteurs weinig moeite lijken te hebben gedaan om te expliciteren hoe een geschiedenis van de filosofie geschreven zou moeten worden. De geschiedenis van Grootte Denkers, institutionele geschiedenis, discipline-geschiedenis en cultuurgeschiedenis staan hier naast elkaar, zonder dat er van een vruchtbare wisselwerking sprake is.

Sommige auteurs handhaven het oude stramien van de Grootte Denkers en de filosofische stromingen. Zo schrijft Luc Bergmans over de invloed van Vaihingers neokantiaanse *Philosophie des Als-Ob* op de Nederlandse significa. Daarbij laat hij na te beargumenteren waarom uiteenlopende mensen als de schrijver en jurist J.I. de Haan, de wiskundige G. Mannoury en de psychiater F. van Eeden allen onder de noemer van de significa geschaard kunnen worden.

Bezwaarlijker nog is dat hij slechts overeenkomsten weet te constateren tussen Vaihingers idee dat kennis pas mogelijk was door fictieve aannamen in het denken, en de visie dat ‘wij nooit de Waarheid (kunnen) zeggen met onze woorden en toch voorgeven het te doen’ (Van Eeden). Overeenkomst tussen x en y is nog geen invloed van x op y : en als dat laatste niet getoond kan worden, moet een context aangeduid worden waarin x en y blijkbaar konden opbloeien. Daarover komen we van Bergmans niets te weten. Het aantonen van directe beïnvloeding gaat Jeroen van Hoven beter af, die in zijn bijdrage laat zien hoe Ortega Y Gasset op de thee kwam bij Huizinga en Ter Braak, en met zijn *La rebelion de las masas* grote indruk wist te maken. Maar ook hier speelt het probleem dat het cultuurpessimisme van deze drie auteurs veeleer gelijktijdig aan een gemeenschappelijke bodem ontsproten, dan dat de een de ander op een idee bracht. En opnieuw schiet ook deze bijdrage dan tekort in het schetsen van de cultuurhistorische context waarin deze gedachten gelijktijdig konden ontstaan.

Indachtig het onderscheid tussen academische en buiten-academische filosofie, is een alternatief voor het ordeningscriterium van de scholen en invloeden te vinden in de institutionele context van de filosofie. Zo schetst Theo Verbeek nogmaals de strijd tussen Staal en Aler over zin en onzin in de filosofie, die volgens Verbeek alles te maken had met ‘middeleeuwse’ praktijken in het benoemingsbeleid en de onverengbaarheid van de karakters van de betreffende heren. Tegelijkertijd constateert Verbeek dat Staal in zijn pamflet geen woord over Nederlandse filosofen sprak, maar via de grote buitenlandse fi-

losofen de (Nederlandse?) drang tot positiebepaling in het veld van spinozisme, kantianisme, hegelianisme en marxisme hekelde. Tevreden constateert Verbeek dat filosofen zich nu bewegen in de richting die Staal voorstond, in de zin ‘dat men zich bezighoudt met concrete problemen’ (p. 90).

Op het oog is de bijdrage van Henri Krop over ‘de spinozistische en hegelische beschouwingwijze in het Interbellum’ precies het soort filosofie dat Staal en met hem Verbeek verfoeien. Bij nader inzien gaat het ook Krop echter om een institutionele geschiedenis van de filosofie. Hij legt de nadruk op het buiten-academische karakter van de spinozisten en hegelianen, die in verschillende, elkaar bestrijdende clubs verenigd waren, maar allen de overtuiging deelden dat uit filosofie als wereldbeschouwing een cultuurkritiek, een grondslag voor een nieuwe beweging moest ontstaan. Uit de tekenen des tijds maakten vooraanstaande vertegenwoordigers van deze groep als J.H. Carp en G.H. van Senden op dat zij zich bij het nationaal-socialisme moesten aansluiten. Na 1945 was hun rol dan ook uitgespeeld, zonder dat de gedachte van filosofie als levensleer geheel verdween. Met deze bijdrage is Krop de enige in de bundel die de stelling onderbouwt dat de Nederlandse filosofie bij uitstek buiten-academisch is. Zijn schets van de radicale cultuurkritische en antiburgerlijke vorm die deze filosofische levenskunst aannam, maakt echter duidelijk dat de typering van Petry en anderen van de buiten-academische filosofie als ‘wellevenskunst der burgers’ weinig hout snijdt.

Een derde ordeningscriterium in deze geschiedschrijving is de verhouding tussen de filosofie en de vakwetenschap-

pen. In de bijdrage van J.M. de Valk over de sociologie of die van Roodnat over de (para)psychologie biedt de filosofie niet veel meer dan de grondslag waar de bijzondere kennisaanspraken van de vakwetenschappers op rust. De bijdrage van Van Haersolte over het recht en van Hans W. Blom over de politieke filosofie maken echter duidelijk dat er ook een inhoudelijke bijdrage van respectievelijk de rechts- en de politieke filosofie is. Bij nader inzien geldt dat natuurlijk ook voor de sociologie. Het is slechts omdat De Valk in alle wat meer opvattende maatschappijtheorieën als afwijking van de 'nuchtere' houding van de Nederlandse sociologie beschouwt, dat de gehele sociale filosofie, inclusief het marxisme, de kritische theorie en het postmodernisme in deze bundel ontbreekt. Dit gemis wordt ook niet goed gemaakt in de merkwaardige bijdrage van Blom over de politieke filosofie. Afgezien van de feitelijke fouten (Wiarda in plaats van Wiardi Beckmanstichting; Siep Stuurman werd hoogleraar in 1985, niet in 1976), wil hij betogen dat de Nederlandse politieke filosofie in deze eeuw bij uitstek burgerlijk is aan de hand van een lang betoog over Spinoza en Justus van Effen. Hij gaat geheel voorbij aan het gegeven dat het politieke denken in Nederland zich voor een belangrijk deel in partijen en bewegingen heeft ontwikkeld, en geeft er weinig rekenschap van dat de herleving van de politieke filosofie naar Amerikaans voorbeeld de afstand van het politieke denken tot het publieke debat enorm heeft vergroot. In de bijdragen over de verhouding van de filosofie tot de vakwetenschappen ontbreekt bovendien aandacht voor de verhouding tot de natuurwetenschappen. Dat is pijnlijk, omdat juist Petry in zijn

werk daaraan de meeste aandacht heeft besteed, en ook omdat uit het citatieonderzoek van Marjolein Lokhorst-Degeenaar blijkt dat de Nederlandse filosofen met de grootste internationale erkenning de wiskundige L.E.J. Brouwer is, wiens werk in de eerste plaats van belang is voor de bètavakken.

Een laatste ordeningscriterium levert de cultuurgeschiedenis. Filosofische ontwikkelingen worden dan begrepen als verschuivingen in aandachtsgebieden en vraagstellingen, die zelf veroorzaakt worden door bredere culturele veranderingen. Geen van de bijdragen komt hier werkelijk aan toe, ook al omdat de beperkte omvang van de meeste stukken een dergelijke contextualisering onmogelijk maakt. Het meest in de richting komt nog Jan Willem Duyvendak. In zijn bijdrage over de lotgevallen van het begrip 'vervreemding' laat hij zien dat dit begrip direct na 1945 enorm populair werd, vanzelfsprekend omdat de wereld in de jaren daarvoor erg onherbergzaam was gebleken. Gaandeweg wint het begrip aan maatschappijkritisch gehalte, eigenlijk als gevolg van het filosofisch falen om een rechtvaardiging te geven van 'ware behoeften' in het licht waarvan een vervreemde verhouding tot het zelf geconstateerd kan worden. Vervreemding wordt aan het begin van de jaren zeventig uitdrukking van een radicaal anti-institutionalisme: het ware zelf kan men slechts 'zelf' vinden, met als gevolg dat filosofie vanaf toen, althans door het grote publiek, steeds meer begrepen werd als een innerlijk zoektocht, die bij velen eindigde in de esoterie van de *new age*. Deze diagnose sluit aan bij de bijdrage van Van Raak, die het revisme van Reve ziet als voorbeeld van de levensbeschouwelijke wending die de filosofie heeft ge-

nomen. Ook Krop komt in het slot van zijn betoog tot de constatering dat levensbeschouwing weer terug is, al moest ik even slikken toen hij een herleving van het spinozisme en hegelianisme vooral terugziet in de kolommen van *Krisis*. Daar heb ik blijkbaar even iets gemist.

Men zou natuurlijk kunnen betogen, dat zo'n diversiteit in benadering een levendige bundel oplevert. Dat is echter niet het geval. Door het gemis van een culturele en maatschappelijke context waarin deze geschiedenissen zich afspeelen, hebben veel bijdragen een nogal stoffig karakter. Zij presenteren filosofen als mensen die vooral met zichzelf bezig zijn, en als dat niet het geval is, als

leveranciers van de fundamenten waarop anderen, vakwetenschappers, een interessant bouwwerk kunnen optrekken. De kritische rol van de filosoof, de filosoof als publieke intellectueel blijft geheel buiten beeld, ondanks de lippen dienst die wordt bewezen aan het bij uitstek 'burgerlijke' (en dat lijkt mij: publieke) karakter van de Nederlandse filosofie. Zonder dat aspect is het niet verwonderlijk dat Petry als een van de meest opwindende momenten in zijn carrière de avond noemt dat hij gebeld werd door Jeroen van Hoven, 'die me vertelde dat hij kon aantonen dat de logica van Petrus van Balen, waar slechts één volledig exemplaar van bestaat, in feite spinozistisch is'.